

'פורים-שפיל' משובץ במחזה

הערות העורך

אין ספק, שבמסכת התהוות התיאטרון היהודי שמור ל'פורים-שפיל' פרק מכובד. חנא שמרוק, בבואו לכנס אל כפיפה אחת את המחזות המקראיים בידיש (שמרוק תשל"ט), הקדיש לנושא הזה דברי סיכום נתמכים בחומר רב בטקסטים לנוסחיהם. הוא מצביע על הצירוף הלשוני 'פורים-שפיל' המופיע בטקסט בידיש בשנת 1555 (שם: 103). יש המאחרים את התהוות החזיון העממי הזה וטוענים, שאין להקדימו למאה ה'17. חוקרי תולדות התיאטרון היהודי עוד יוסיפו פרטים ומסקנות.

מדובר במעשה ליצנות שְׁמַחַ וּמְשַׁמַּח, שבו מופיעה להקה של שחקנים מקובצת לצורך האירוע, מחופשים בתלבושות שונות ומשונות כדמויות ממגילת אסתר או מתוך סיפור מקראי אחר (כגון עקדת יצחק או מכירת יוסף או דוד וגלית). שחקני ה'פורים-שפיל' משמיעים טקסט מולחן, על-פי רוב מצחיק, ולפעמים מלודראמטי שיש בו כדי לסחוט דמעות, ומצפים בסופו-של-דבר לנרבה נדיבה מצד קהל הצופים באשר הוא שם: ברחוב, בחצר או אף בבית אמיד כלשהו.

מנהג ה'פורים-שפיל' היה רווח בקהילות של יהודי אשכנז, ובעיקר במזרח אירופה. דבקו בו הן הקהילות החסידיות על חצרותיהן (ראה, למשל, אפשטיין 1996), וגם קהילות של 'מתנגדים' וסתם-יהודים בעיירות ובערים. נהגו לקיים את המצווה של שמחת-פורים גם באמצעות נוסחים שונים של 'פורים-שפיל' או 'אחשוורוש-שפיל' או 'מרדכי-ואסתר-שפיל'. הביבליוגראף המנוח עזרא להד מחיפה כלל בספרו הגדול המחזות בידיש במקור ובתרגום — ביבליוגראפיה (שעדיין לא פורסם בדפוס) רשימה של עשרות טקסטים מודפסים, כתובים רובם בידי מחברים אלמונים, שחזרו והעלו בנוסחים שונים את ה'פורים-שפיל'.

מנדלי מוכר-ספרים שביץ נוסח של 'פורים-שפיל' כבר בנוסח הראשון של ספרו דאָס ווינטשפּינגערל (טבעת המופת), שצמח להלן והפך לספר גדול בשתי לשונותיו, ונקרא בעברית בעמק הבכא¹. הסופר דחה כל נסיון לראות בפרק המספר את 'אגדת קבציאל' מעין תוספת מיותרת ובלתי מהותית, שאפשר לסלק אותה מן הטקסט בלי כל נזק. הדברים אמורים בפירוש במכתבו לשלום-עליכם (מנדלי 1994: 13, והערה 11). דן מירון הקדיש דיון מיוחד במאמרו 'אגדת קבציאל' מתוך כוונה להצביע על תפקידו של אותו 'פורים-שפיל' מוזר במבנה היצירה וטעמה (מירון: 'אגדת קבציאל', ידיעות אחרונות 1976.10.15).

הנוסח הראשון של דאָס ווינטשפּינגערל ראה אור ב-1864. ה'פורים-שפיל' משובץ בו כעין מיתוס שרווח בעיירה. מקץ 20 שנה הופיע בסנט פטרבורג הנוסח

הראשון של המחזה דער פריזיוו (גיוס הטירונים), שבו משובץ 'פורים-שפיל' במערכה השלישית (תמונה 11). אף למחזה דער פריזיוו היה נוסח ראשון, שלא פורסם בדפוס. זהו כתב-יד של מנדלי מוכר-ספרים על גבי 24 עמודי נייר ארוכים. הכותרת המתנוססת בראש כתב-היד היא כמנהג יידי.² אין אנו יודעים בדיוק מתי נכתב כתב-יד זה ומתי החליט הסופר לבטל אותו ולהעלות במקומו את הנוסח של דער פריזיוו. תצלום של כתב-היד, הנמצא בארכיון של ראובן בריינין במונטריאול שבקנדה, נמסר לידינו מאוצר כתב-היד של הספרייה הלאומית ליד האוניברסיטה העברית בירושלים ובאדיבותו של המנהל רפי ויזר.

אנחנו מפרסמים כאן את ה'פורים-שפיל' המשובץ במחזה כלשונו בכתב-היד (תוך כדי שינוי קל באורח הכתיב המיושן). התרגום לעברית, לעומת זאת, נעשה על פי המהדורה המודפסת: אלע ווערק פון מענדעלע מוכר-ספרים (ש. י. אבראמאווין), צענטער באַנד, פֿאַרלאַג 'מענדעלע', וואַרשע 1928; דער פריזיוו, אַ דראַמע אין פֿינף אַקטן, אַקט 3, עלפֿטע סצענע, עמ' 76-79.

הערות

- 1 בנוסח הראשון ראה: מנדלי 1994: 34-37, הפיסקאות 38-47. בנוסח המאוחר ביידיש: דאָס ווינטשפּינגערל, ספר ראשון, פרק שישי, הפותח במלים 'בימי רבי שמעלקע'. בעברית בעמק הבכא, ספר ראשון, פרק ו', הפותח במלים 'בימי רבי שמלקי'.
- 2 ראה: רות ראָסקעס־וויס 1964: "כמנהג יודי": אן אומבאָקאַנטער כתב־יד פֿון מענדעלע מוכר ספרים, מאָקס ווינרניכֿן צו זיין זיבעציקסטן געבוירן־טאָג, לאַנדאָן-האַג-פֿאַריז, 337-344. וכן: קעמינהעג ייִדי, אַ ניט פֿאַרעאַנטלעכטע סצענע פֿון די וואַריאַנטן פֿון "קעמינהעג ייִדי", פֿערטע סצענע. היימלאַנד 2, מאָסקווע 1947, 114-117. התמונה הראשונה פורסמה בעיתון אָדעסער אַרבעטער, גיל' 13, אודסה 1928.

מראי מקום

- אפשטיין שפרה 1996: 'ה'פורים-שפיל' של חסידי בובוב בניו-יורק אחרי השואה, חוליות 3, חיפה, 317-325.
- מנדלי מוכר-ספרים 1928: דער פריזיוו, אלע ווערק, כרך 10, וארשה.
- 1946: דאָס ווינטשפּינגערל, ניר-יורק.
- תשט"ו: בעמק הבכא, תל-אביב.
- 1994: כתבים באיבם, הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
- שאצקי יעקב 1940: 'געשיכטע פֿון ייִדישן טעאַטער', אַלגעמיינע ענציקלאָפּעדיע, ייִדן ב' / פאריז, 389-414.
- שמרוק חנא (מהדיר) תשל"ט: מחזות מקראיים ביידיש, ירושלים.

די טיר עפנט זיך פלוצלים אויף מיט אימפעט. אין שטוב לויפן אַרײַן הענדום־פענדום פורים־שפילער. אחשוּרוש אָנגעטאָן אַ מאַנטל עפעס פֿון אַן אַלט פּרוכּת, אויפֿן קאַפּ אַ מין היטל פֿון געל פּאַפּיר. ושתי המלכה אין אַ ווייס פּאַרשמירט קורץ קליידל, פֿון וועלכער עס זעען זיך אַרויס גרויסע, גראָבע שטיוול מיט בלאָטע. אַרום דעם האַלדז אַ שאַל, וואָס פּאַרדרייט זיך אונטער ביידע אַרעמס און פּאַרבינדט זיך מיט אַ גרויסן קנופּ הינטן אויף דער פּלייצע. אויפֿן שפיץ קאַפּ — אַן אַלט אָפּגעבאַרעטער שטרויען קאַפעליוש. מרדכי אין אַ קאַפּטאַן, אויפֿן קאַפּ עפעס ווי אַ שטרײַמל מיט אַ לאַנגער באָרד פֿון קליאַטשע. גייט רייטנדיק אויף אַ הילצערן פֿערדל באַהאַנגען מיט גלעקלעך. המן אין אַ סאַלדאַטסקן שינעל, אויפֿן קאַפּ אַ דרייעקעדיקער קראָפּ פֿון פּאַפּיר. דער לעקערלויפֿער אין שיך און זאַקן, די פּאַלעס פֿון דער קאַפּאַטע פּאַרבוּיגן. אויפֿן קאַפּ אַ הויך היטל פֿון צוקערפּאַפּיר. אַ בליזמרל סקירפעט אויף אַ פּידעלע און איינער גייט מיט די טאַצן. אַלע אָנגעטאַן אויפֿן פנים פּאַפּירענע מאַסקעס. דוואָסיע און מענדל שטייען לעבן דער טיר און קייכן פּאַר געלעכטער.

מרדכי: (לויפֿט אַרום רייטנדיק און שאַקלט מיט דעם בערדל; די גלעקעלעך קלינגען)
 פֿליען אויף די אחשורנים טו איך טאַן,
 אין אַ פּורפּורוואָלענע זשופּעצע טו איך זיין אָנגעטאַן.
 טו איך, טו איך, טו איך טאַן,
 אַ שפרונג, אַ שפרונג, אויבנאַן!
 (ער גיט אַ שפרונג צום טיש)
 מענדל (צו דוואָסיען): אויף דער אויבערשטער באַנק אין באָד.
 מאַנדריש, דו ביסט בערל דער שמייסער.
 דוואָסיע (צו מענדלען): מיינע צרות אויף איר. וואָס זאַגסטו צו וְשָׁתִי
 המלכה, דאָס איז לייזער דער באַהעלפֿער.
 דער לעקערלויפֿער (שטעלט זיך אין דער מיט שטוב און גיט אַ מאַך מיט דער
 האַנט אַרום זיך):
 דאָס איז אַ ווינגאַרטן!
 אחשוּרוש (טוט אַ מאַך מיט דער האַנט פֿון זיך):
 אַ, דו לעקערלויפֿערלעך!
 לויפֿן זאַלטו צו וְשָׁתִי,
 נאַקעט זאַל זי אויפֿטרעטיין,
 לאָזן די האַרן קוקיין
 ווי זי טוט זיין מלא חן.
 טראַליילי, טראַליילי, טראַליילי,
 איינס און צוויי און דריי.

דער לעקערלויפער (לויפט צו צו וְשָׁתִין)

איך טו מיט מײַנע גילדענע פֿיסעלעך טאָן,
אין דיין שפּאַציר-גערטענדל אַרײַנטרעטאָן,
לאָז מיך, אָ וְשָׁתִי, דערציילן
דער מלך טוט טאָן באַפֿיילן
נאַקעט זאָלסטו זיך טאָן צוגרייטן
נאַקעט און הויל פֿאַר אים טרעטן
טרעטן, טרעטן, טרעטן!

וְשָׁתִי

(אויף אַ קוויטשענדיק קולכען)

נאַקעט טו איך מיך שעמון
מײַן שיין קלאָר ליב בלויז צײַגן,
אַ ליילעך טו איך טאָן נעמן
און צומאַכן די אויגן.

(וואַרפֿט פֿון זיך אַראָפּ די שאַל, נעמט אַראָפּ דאָס היטעלע און טאַפֿט
עפעס אויפֿן שטערן און גיט זיך אַ כאַפּ מיט בעס)
וואָס טוט שפּראַצן מיר אויפֿן שטערן,
עפעס ווי אַ לאַנגער האַרן!
אַ, לעקערלויפֿער, ניקס בשום-אופֿון!
זאָלסטו מיט דײַנע פֿיסעלעך לייפֿן,
ווער איז ער? טו אים זאָגן,
אַז איך וְשָׁתִי זאָל אים טאָן פֿאַלגן?
אַ שטאַלמײַסטער האָט ער געטן
טאָן זײַן אַמאַל בײַ מײַן טאַטן.
לאָז ער נישט טאָן פֿאַרגעסן
אַז איך בין אַ פֿרינצעסן.

דער לעקערלויפֿער:

איך טו טאָן אַ טרעטן,

טרעטן, טרעטן, טרעטן!

(המן און דער לעקערלויפֿער קומען און שלעפֿן וְשָׁתִי)

המן:

געהאַנגען מחטו וְשָׁתִי ווערן

פֿאַר וואָס דו טוסט ניט הערן

(וויינט אויף אַ קוויטש)

וְשָׁתִי

וויי אויף מײַנע יאָריין

נאָך אַזוי יונג און אַזוי שיין.

(עס ווערט אין עולם אַ געלעכטער, אַ שיינע וְשָׁתִי — לייזער דער

באַהעלפֿער!)

המן:

דער יודע מאַנדרוש טו איך קוקן

וויל פֿאַר מיר נישט טאָן זיך בוקן

(צו אחשוורושן)

די שפיטץ יודן טוען אונדז ביסן
 און טוען גישט הערן דיין הערונג,
 באַפּויל: לאַז מען טאָן זיי צערייסן
 צערייסן אַזוי ווי אַ הערונג.
 מאַנדרוש: דו המן טוסט אויסטראַכטן ליגון,
 ליגון, מסירות אויף יודנ'ס קונדער,
 אין דער ערד וועסטו ליגון
 אונדז וועט גאָט טאָן נסים און ווונדער.
 פֿליען אויף די אחשתרונים טו איך טאָן,
 טו איך אַ פּורפּלוואָלענע זשופּעצע זיין אָנגעטאָן.
 טו איך, טו איך, טו איך טאָן,
 אַ שפרונג, אַ שפרונג אויבנאָן.
 (שטרעקט אויס די האַנט)
 הינט איז פורים און מאַרגן אויס,
 גיט מיר אַ גראַשן און וואַרפֿט מיך ארויס.
 (שמחה גיט די פורים־שפּילער געלט און גלעזלעך וויין.
 זיי באַדאַנקען זיך און לויפֿן אַרויס).

התרגום

פּתאום פּורצים לחדר אצים־ונחפּזים שחקני־פורים. אחשוודוש לבוש במעיל
 שנתפר מפרוכת ישנה, חובש על ראשו מין כובע עשוי מנייר צהוב עם שנצים.
 וְשָׂמֵי המלכה שבפניה בולטת חתימת זקן, בשמלה קצרה מלוכלכת, ועל רגליה
 ניתן להבחין בזוג מגפיים גדולים וגסים. את צווארה עוטף מסביב סודר, הקשור מן
 הגב בקשר עבה. ראשה עטור במגבעת קש מרופטת. מרדכי לבוש מעיל, על ראשו
 מין כובע 'שטריימל', ובפניו מודבק זקן ארוך קלוע מפסולת־חבלים. הוא נכנס
 רכוב על גבי סוס עץ על מקל, שראשו עטור בפעמונים. המן — לבוש סגין של
 חיילים. על ראשו כובע משולש עשוי מאריזה של סוכר. אַצְרָץ' נעול נעליים עם
 גרביים, שולי קאפוטתו מופשלים ועל ראשו כובע מנייר. כלי־זמר קטן מחריק על
 גבי כינור ולידו מתופף המרעים במצילתיים. דבוסיה ומנדל עומדים ליד הפתח
 ומתגלגלים מצחוק.

מרדכי (מתרוצץ רכוב על סוס־הצעצוע, מנענע בזקן, הפעמונים משמיעים
 את דינדונם):

הערת המתרגם: מנדלי מוכר־ספרים שילב כאן מחזה־פורים בנוסח לשוני מקורי, שתרגמו
 המילולי היה מפיג מתוכו כל טעם. תירגמתי אפוא את הדברים האמורים במשקל העשוי
 להיקלט באוזני הקוראים, כשם שאולי נקלטו הדברים במקורם באוזני המאזינים.
 1 הכינוי המקורי במחזה הוא 'לעקערלויפֿער', מעין רץ־חנף, הנאמן ככלב לאדונו וממלא
 את שליחותו. במחזה פורים: מעין כרוז מקשר של עלילת הדברים. כאן הוא יכונה
 'אַצְרָץ'.

לְהַתְנַפֵּל עַל אַחַשְׁתְּרִנִּים עָלַי לְטוֹס, לְחוּשׁ;
הֵן בְּחִלּוֹק שֶׁל צֶמֶר אֲרָגְמָן אֲנִי לְבוּשׁ.
עוֹשֶׂה אֲנִי, עוֹשֶׂה אֲנִי, עוֹשֶׂה כְּמוֹ פְּרַעוֹשׁ:
קְפִיצָה, קְפִיצָה, דְּלוּג — וְהוֹפ! — אֲנִי בְּרֵאשׁוּ!

מנדל (לדבוסייה): "בראש", על המדרגה העליונה של בית־המרחץ! הרי זה ברל המצליף!

דבוסייה (נחנקת מרוב צחוק): כל צרותי על ראשה של וְשְׁתִי, הרי זה לייזר עזר־המלמד!

אצרץ (נעמד באמצע החדר ועושה ביד תנועה סביב עצמו כקובע):
הנה זהו הכרם!

אחשוורוש (עושה תנועה ביד כמצווה):

הוֹ-הו, אַתָּה, שְׁלִיחוֹ שֶׁל הָאֲרָמוֹן!
רוּץ נָא אֶל וְשְׁתִי, יִשָּׁר אֶל הַהֲרָמוֹן,
עָלֶיךָ לְהוֹפִיעַ כָּאֵן בְּלֹא בּוֹשָׁה,
לְעִינֵיהֶם שֶׁל הַשָּׂרִים — לֹא לְבוֹשָׁה;
רַק אִזּוֹ יֵרְאוּ כְּמֵה יָפֵה גּוֹפָה,
עָרוֹם וּמְעֻרְטֵל לְעֵין הַצּוֹפֵה.

קְדִימָה, טְרָאֵלֵאלָא, רוּץ בְּיָאֲנוּשׁ,
הִבֵּא אֶת וְשְׁתִי — חַת, שְׁתִּים, שְׁלוֹשׁ!
(ניגש בריצה לושתי)

אצרץ

דוֹרֵךְ כָּאֵן אֲנִי בְּרִגְלֵי הַקְּלוֹת — וְעוֹד אֵיךְ!
בְּגִנְךָ הַנִּפְלֵא בְּגָנִים כָּאֵן הַרִינִי דוֹרֵךְ,
הֲרִשִׁי נָא לִי, וְשְׁתִי, לוֹמֵר וּבְקוֹל לְהַשְׁמִיעַ,
אֶת מֵה שְׁהַמְלֵךְ אִישׁךָ אֲדוֹנְךָ צָוָה לְהוֹדִיעַ:
הַפְּשִׁיטִי חִישׁ־קַל מְעֻלֶיךָ כָּל שְׁמֵץ תְּכַשִּׁיט וּלְבוּשׁ,
וְעִשִׂי זֹאת מִהֵר כְּמִצְוָה, כְּנִדְרֶשׁ וְדְרוּשׁ,
עֲרָמָה לְחֻלוּטִין, בְּלִי כָּל כְּסוּת לְפָנָיו לְהוֹפִיעַ,
מִיָּד לְהוֹפִיעַ, מִיָּד לְהוֹפִיעַ, מִיָּד לְהוֹפִיעַ!
(בְּקוֹל צוּחָנִי):

ושתי:

אֲנִי מִתְבַּיֶּשֶׁת בַּחֶשֶׁךְ, בְּאוֹר,
לְהִרְאוֹת אֶת גּוֹפִי הַיָּפֵה, הַטְּהוֹר,
אֶקַּח נָא אִתִּי רַק סְדִין אוֹ סִינּוֹר,
אֶת עֵינַי הַיְּפוֹת אֶעְצוֹם וְאֶסְגּוֹר!

(שומטת מעליה את סודרה, בהורידה את הכובע היא כאילו בלי משים ממששת את מצחה, ופורצת לפתע ברוגז):

לֹא יָדַעְתִּי מֵה כָּאֵן עַל מִצְחִי מִתְפַּתַּח —
כְּלוּם קָרַן גְּדוֹלָה אוֹ גְּדוֹל שָׁם צוֹמַח?
הוֹ, אֲצַרְץ! הֵן תְּבִין, שְׂאֲנִי לֹא אֶסְבִּים
אֶת הַצֹּה הַמְּבִישׁ לְקַבֵּל; עוֹד בְּסִכְרֵי פָּנִים!

רוץ, אפוא, ברגליך, מהר, חושה חוש,
ואמור שם דבר הדבור בפרוש:
מיהו, בעצם, האיש ששלח במפגיע אותי להביא?
ראש-ארוה וסיס הוא היה בארמון של ממלכת אבי?
ועתה — אל ישכח נא דבר הידוע לכול,
שאני נסיכה — לא שפחה! — ובת מלך גדול!
אני רץ ונהפז, רץ ורץ, רץ ורץ,
אני אץ חיש מהר, אץ ורץ, רץ ואץ.

אצרץ:

המן ואצרץ (באים בגוררם את ושת)

הן הפרת את צוו של מלכך בעלך,
כאן נתלה אותך, ושת, עד צאת נשמתך!
(מתייפחת בקול צוויחה)

ושת

אבוי לי ואוי על שנותי היפות!

צעירה עוד אני, ויפה עד מאד!

(צחוק רם פורץ בקרב הקהל: ושת היפהפייה אינה אלא לייזר עוזר
של המלמד).

(לאחשוורוש):

המן

הנה מונדרוש — ממש בן נעות המרדנות,

יהודי מסרב כאן קדות לי לקוד.

קדקדי יהודים רק נושכים, משפילים,

וכבודך מזלזל ומכפש בלי מלים.

תן צו והפוך צוהלים לבוכים,

ונקרע פרוצופם כדגים מלוחים.

(קרב בריצה):

מרדכי

המן הרשע, המלשין בכזבים

על ילדי ישראל התמימים וטובים!

אתה תקבר כאן בבור העפר,

כה נזפה לנסים מן האל היקר.

להתנפל על אחשתרנים עלי לטוס, לחוש;

הן בחלוק של צמר ארגמן אני לבוש.

עושה אני, עושה אני, עושה כמו פרוש:

קפיצה, קפיצה, דלוג — והופ! — אני בראש!

(מושיט ידו אל הקהל):

היום עוד פורים, ומחר — לא ולא!

הב לי פרוטה — וסלקני מפה!

(שמחה נותן כסף לשחקני-פורים ומכבד אותם בכוסות יין. הם שותים

ומסתלקים בריצה).

תירגם מיידיש: שלום לוריא